

Ситнікова Валентина Костянтинівна, викладач кафедри фонетики та граматики англійської мови
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна

Received November 12, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Статтю присвячено дослідженню структури буттєвого речення на прикладі речень з дієсловами звукової ознаки і, зокрема, детальному аналізу предмета буття як одного з компонентів структури. Буттєві речення є одним з наймісткіших логіко-граматичних типів речень, що відзначаються найбільшою системою варіантів і суттєвим семантичним потенціалом. Визначено, що типовою для них є структура: локалізатор – показник буття – предмет буття; позиція предиката буттєвого речення може бути заповнена дієсловами як буттєвої, так і небуттєвої семантики. Функція дієслів звучання в позиції предиката буттєвого речення полягає у ствердженні існування предмета через його звукову ознаку. Семантика локалізатора буттєвого речення визначає зміст речення і представлена досить широко – від мікросвіту людини до Всесвіту. Сфера буття в реченнях з дієсловами звукової ознаки представлена локалізатором "фрагмент світу". Ім'я предмета буття в реченнях аналізованого типу має нереферентний характер, не співвідноситься з конкретним денотатом, а є представником класу предметів. Уживання поширювачів при імені предмета буття або звукує назване ним поняття, або імплікує значення характеристизації. Виражене конкретно-предметною або абстрактною лексикою, саме ім'я предмета буття визначає семантичні умови вживання предиката. Було зроблено спробу класифікувати імена предметів буття і виділити певні семантичні групи, а також виокремити назви предметів, ствердження існування яких неможливе внаслідок віднесення їх до певних семантичних груп або неактуальне у зв'язку зі значенням унікальності.

Ключові слова: буттєве речення, семантична структура, локалізатор, показник буття, предмет буття, буттєва семантика.

Універсальна категорія буття становить предмет інтересу представників багатьох наук. Шукаючи відповідь на запитання, у чому полягає сутність буття, філософи та логіки визначають його як все те, що реально існує в дійсності. Лінгвістичний аспект буття передбачає врахування філософської інтерпретації у встановленні зв'язку між суб'єктом і предикатом, співвідносними з певною ситуацією. У реченнях із семантикою буття зазвичай стверджується або заперечується існування у світі, його фрагменті, зовнішньому або внутрішньому мікросвіті людини об'єктів, наділених певними якостями. Інакше кажучи, буттєві речення об'єднують комплекс знань про існування об'єкта з позамовною дійсністю.

Проблематикою буттєвих речень свого часу займалися О.О. Потебня, Л.А. Булаховський, Г.О. Золотова, І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, які зазначали, що таке речення є засобом вираження буття природи чи навколишнього середовища. В основу класифікації буттєвих речень в різний час було покладено різні принципи: значення (Л.А. Булаховський), синтаксичні функції (Є.М. Галкіна-Федорук), стилістичні ознаки (Л.О. Біятенко), комунікативні засади (Н.Ю. Шведова), наявність семантичного суб'єкта (Г.О. Золотова).

У російському (Н.Д. Арутюнова, Є.М. Ширяев) та українському мовознавстві (Л.І. Лонська) здійснено узагальнений опис буттєвих речень. Розгляд окремих їх різновидів як результат дослідження певних фрагментів виділеного мовного матеріалу зустрічаємо в роботах Н. В. Лагути ("Лексичне вираження предика-

та в буттєвих реченнях (на матеріалі російських говірок Приамур'я)", 2004), Ю Джен Хі ("Денотативні типи логічних буттєвих речень із у-локалізатором", 2001), К. Л. Розової ("Буттєві речення", 1997), української дослідниці І. М. Сушинської ("Функціональні різновиди буттєвих номінативних речень", 1999). Проте, вважаємо, не можна говорити про вичерпаність теми, оскільки за межами детальних наукових студій залишаються речення екзистенційної семантики з предикатом-дієсловом зі значенням звучання.

За твердженням Н. Д. Арутюнової, класичне буттєве речення складається з трьох основних компонентів: локалізатор фіксує сферу буття, показник буття вказує на власне факт існування, а предмет буття містить вказівку на об'єкт або клас об'єктів, що існує в певній області [1, с.211]. Інша термінологія запропонована В.І. Дмитруком: локативний актант – релятор – екзистенсив [4, с. 183].

Узагальнювальна характеристика компонентів буттєвого речення і детальний аналіз імені предмета буття на прикладі речень з дієсловами звукової ознаки, власне, і визначають вектор пропонованого мінідослідження. Семантика дієслів звучання репрезентує буття навколишнього середовища, що здебільшого відбивається в текстах художнього стилю, тому матеріалом цієї наукової розвідки послужили ілюстрації з художніх творів кінця ХІХ - початку ХХ сторіччя. Для досягнення мети найбільш доцільними виявилися описовий (планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх функціонування) і транс-

формаційний (визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформаций) методи дослідження.

Якщо семантика локалізатора буттєвого речення досить різноманітна, адже саме вона визначає загальне значення речення, то локалізатор (сфера буття) може змінювати свій обсяг у межах від Усесвіту, який мислиться поза простором і часом, до зовнішнього або внутрішнього мікросвіту людини. Сфера буття може мати як матеріальний (просторовий), так і ідеальний, пов'язаний з будь-якою абстрактною категорією, характер, і може сприйматися як певна система відношень або як сукупність об'єктів. Наявність локалізуювального компонента у складі буттєвого речення є важливим, оскільки, на думку Н. Д. Арутюнової, у результаті перетинання сфери буття та предмета буття з'являються різновиди буттєвих речень, що відходять від власне буттєвості та комбінуються з іншими логіко-граматичними типами речень [1, с.233]. Найпоширенішим для речень із дієсловами звукової ознаки є локалізатор "фрагмент світу", адже різноманітні істоти, предмети, явища та події, що виявляють своє існування через звукову ознаку, можуть локалізуватися в певному фрагменті світу.

Позиція предиката буттєвого речення може бути заповнена як дієсловами власне буттєвої (*бути, існувати, знаходитися*), так і небуттєвої (що не передає значення буття як одиниці словника) семантики (руху, кольору, положення в просторі, якісної ознаки, звучання). Наприклад, *По краях стояли дуби та сосни з обламаним гіллям, з обчухраною корою, наче солдати на передовій....* (М. Зарудний); *Десь нагорі загупало багато стривожених голосів* (В. Малик); *Над хутором залягла тиша, тільки десь далеко у степу, чути було, погуркував трактор* (Г. Тютюнник).

Наведені ілюстрації мають ознаки логіко-граматичного типу буттєвих речень. Адже, по-перше, відображаючи просторово-предметний аспект світу, вони стверджують існування у світі або окремому його фрагменті об'єктів, що мають певні ознаки, а по-друге, наведені висловлювання побудовані за типовою для буттєвих речень схемою. Локалізатор, або сфера буття в аналізованих реченнях (*по краях, над хутором, десь далеко в степу*), і предмет буття (*дуби та сосни, тиша, трактор*) пов'язані між собою відношенням наявності. Показники ж буття виражені тут дієсловами небуттєвої семантики, у лексичному значенні яких міститься інформація про характерну ознаку предмета (*стояли, залягла, погуркував*). Якщо така ознака є для предмета постійною, звичайною, то вона не заважає значенню буттєвості реалізуватися повною мірою. За умови функціонування наведених дієслів у вторинній, характеризувальній, функції, семантика буттєвості приглушується і відходить на другий план.

Визначення семантики цих речень як екзистенційної зумовлене кількома причинами: по-перше, можливістю вживання в них дієслів, що передають значення буття як одиниці мовної картини світу (пор.: *По краях стояли дуби та сосни з обламаним гіллям* (П. Загребельний) та *По краях знаходились/були дуби та сосни з обламаним гіллям*) і по-друге, неререферент-

ним уживанням імені предмета, носія ознаки, названої дієсловом.

В екзистенційному реченні ім'я предмета буття, що варіюється від конкретних предметів до різних видів абстрактних понять, для слухача завжди позбавлене конкретної референції. Це тільки поняття про предмет, його узуальне значення, основане на емпіричних знаннях слухача та не співвіднесене із жодним конкретним предметом (денотатом). Так, у реченні *За лісом у степу ревів автомобіль* (М. Хвильовий) ім'я *автомобіль*, що виявляє своє буття через видаваний ним внаслідок несправності або великої швидкості характерний звук, є для адресата неререферентним, позбавленим конкретного денотативного змісту і входить у повідомлюване. Інформація, що вводиться у фонд знань адресата, не може бути співвіднесена з конкретним предметом, існування якого для адресата є проблематичним. Це емпіричні знання слухача про існування класу предметів (*автомобіль*), наділених певними якостями (чотириколісний засіб пересування будь-якої марки, розміру, кольору), з яким співвідноситься предмет мовлення. На думку Н. Д. Арутюнової, неререферентно вжите ім'я вказує на класифікаційно значущі риси відповідної реалії, але не ідентифікується із нею [1]. Ім'я *автомобіль* уживається у наведеному реченні без поширювачів, і це ніяк не впливає на інформативність речення, оскільки в буттєвих реченнях з дієсловами звучання основне семантичне навантаження припадає саме на дієслово, що позначає характерний звук.

Варто зауважити, що в українській мові певною частотністю вживання в позиції суб'єкта простого речення характеризуються імена предметів буття разом із поширювачами. Є. М. Ширяєв [3, с. 21-22] виділяє функції, виконувані поширювачами в реченні:

– функцію звуження обсягу поняття, названого іменем предмета буття: *Десь далеко у Чорному яру шуміли весняні води* (Г. Тютюнник), *Іноді в повітрі шуміли пташині крила* (Г. Тютюнник);

– описову функцію: *За вікном завивали студені вітри* (М. Зарудний), *Ще в кімнаті ортечека шипів блідо-зелений самовар* (М. Хвильовий), *Надворі шумів холодний вітер* (Є. Гуцало).

Маючи однакову структуру, речення наведених груп розрізняються на логіко-семантичному рівні, і, думаємо, на цій відмінності варто сфокусуватися окремо. Так, поширювачі в першій групі речень (*Десь далеко у Чорному яру шуміли весняні води* (Г. Тютюнник), *Іноді в повітрі шуміли пташині крила* (Г. Тютюнник)) є обов'язковими, їх вилучення призведе до втрати реченням повноти змісту.

Речення другої групи *За вікном завивали студені вітри* (М. Зарудний), *Ще в кімнаті ортечека шипів блідо-зелений самовар* (М. Хвильовий), *Надворі шумів холодний вітер* (Є. Гуцало) представляють собою, на думку Є. М. Ширяєва, ускладнені характеристизацією екзистенційні висловлювання, що розпадаються на два повноцінні речення – буття і характеристизації: *За вікном завивали вітри. Вони були студені; В кімнаті ортечека шипів самовар. Цей самовар – блідо-зеленого кольору; Надворі шумів вітер. Він був холодним.*

Дослідники підкреслюють, і ми поділяємо їх думку, що характеризувальні ознаки при імені предмета буття, незалежно від їх кількості, не допомагають ідентифікувати предмет – останній для слухача позбавлений конкретної референції [3, с. 22].

У буттєвих реченнях із дієсловами звукової ознаки саме ім'я предмета звучання, виражене конкретно-предметною або абстрактною лексикою, визначає семантичні умови вживання предиката.

Через те що в реченнях аналізованого типу передумовою твердження є, на думку Н.Д. Арутюнової [1, с. 205] наявність концепту, поняття, певної сукупності ознак (а комунікативний зміст речення полягає саме в їх реалізованості або нереалізованості), предметом буття, вважає дослідниця, не може виступати власна назва або дійкличне слово, що являють собою знаки, позбавлені будь-якого концепту і сприяють переходу буттєвого речення в інший логіко-граматичний тип – речення характеристизації. Так, у прикладі *На галереї заверещав Гамід* (В. Малик), ім'я *Гамід* позбавлене змістового, денотативного наповнення, а, отже, предикат не стверджує буття, а певним чином характеризує суб'єкт.

Проблематичним є і вживання назв людей (окрім професій) на позначення імені предмета буття в аналізованих реченнях, оскільки будь-який звуковий вияв з боку людини радше свідчить про її психічний чи фізичний стан, ніж стверджує її існування в певному місці в певний час: *Гримить кам'яний потік. Біля велетенського преса хекають потомлені люди* (В. Малик), *Всі заворушилися; десь захлипала жінка, запликала дитина, але їх одразу спинили* (В. Винниченко).

Не вживаються у позиції предметів буття й назви унікальних предметів, існування яких немає потреби стверджувати, наприклад, *...під ногами бійців гула порепана від морозу земля* (В. Малик).

Отже, типовим для буттєвих речень є вживання загальних назв. Серед буттєвих речень із локалізатором "фрагмент світу", до яких належать і речення з дієсловами звукової ознаки, виділяють, залежно від імені предмета буття, дві групи: з конкретно-предметним іменем і з іменем події.

Конкретно-предметні імена у складі буттєвого речення завжди неререферентні і називають артефакти й об'єкти матеріального світу. На основі проаналізованого фактичного матеріалу в реченнях з дієсловами звукової ознаки виділено такі тематичні групи назв предметів буття, як номени:

– машин (*За курганом грохотали панцерники: то йшла між ними рішуча дуель* (М. Хвильовий);

– механізмів (*А в міщанських домах тукали, мабуть, годинники* (М. Хвильовий);

– музичних інструментів (*Коли полягали на ліжка, біля гостиниці затрубив ріг і з грохотом побігла пожежна команда* (М. Хвильовий);

– будь-яких твердих металевих (*На захід од пустельного цеху лягало залізо: працювала нічна зміна* (М. Хвильовий), скляних, дерев'яних предметів (*І тут щось хруснуло. Він одсунув ногу і побачив люльку з переламаним чубуком* (Г. Тютюнник);

– рослин (*Під ногами шелестіла трава, тріщало сухе галуззя* (В. Малик);

– видів рідини (*За повіткою дзюрчали потоки й виносили свою пісню в голубу невідому даль* (М. Хвильовий);

– тварин (*У хлівці загуркотів кабанчик, кидав рилом пусте корито* (Г. Тютюнник);

– птахів (*На нерадіофікованому цвинтарі тріщали горобці, літали голуби, туркотіла горлиця* (Є. Гуцало),

– риби (... *десь у лозах кахнула качка, писнула очеретянка, бовтонує сом* (Г. Тютюнник);

– інших представників фауни (*У кутку вистукує цвіркун* (М. Хвильовий).

Імена подій можуть мати при собі параметри і бути зорієнтованими на часовій осі. Вони пов'язані з нематеріальними сутностями, як-от: назви звуків, подій, (*Раптом у вечірній тиші почувся якесь шарудіння та неголосне зітхання* (В. Малик); суспільних (*За вікном гуділо місто* (М. Хвильовий) або природних явищ (*Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом* (М. Коцюбинський), а також процесів, що мають характерне звучання (*В печі тріщав вогонь та сичав борщ* (М. Коцюбинський)). На відміну від речень з конкретно-предметними іменами, неререферентність імені предмета в реченнях з іменем події може бути нечітко виражена, оскільки "певна подія може бути відома учасникам комунікації через її тривалість у часі, виражену за допомогою фазисних дієслів" [3, с. 126].

Серед назв подій на позначення імені предмета буття виділяють суб'єктні та безособові. Суб'єктний, або особистісний характер події пов'язаний з присутністю людини-агенса, (*В снігах зачухся гомін, в хату увійшов Сергій і ще тхось у довгому чорному пальті* (Г. Тютюнник), *У погребі зашелестів смішок, але Арсен не образився* (В. Малик). Зустрічаємо речення, в яких власне локалізатор уживається з особистісним показником: *А там у них шуміло весілля*. Подібне вживання в жодному разі не перетворює буттєві речення з локалізатором-фрагментом світу на речення про мікросвіт людини. Аналізовані висловлення позначають неозначено-особові події і повідомляють скоріше про їх місце, ніж про учасників.

Другу виділену групу буттєвих речень складають повідомлення про події, в яких людина не бере безпосередньої участі, - речення на позначення стану навколишнього середовища, стихійних явищ, часу: *Надворі шумів холодний вітер, до шибки прилипло два яблуневі листки...* (Є. Гуцало).

У позиції локалізатора при абстрактних іменах можливе вживання не тільки власне локального, а й темпорального показника. Останній є більш доречним в аналізованих реченнях, оскільки події та явища мають просторово-часову зорієнтованість.

Якщо позиція імені предмета буття заповнена неозначеним (*хтось, щось*) або заперечним (*ніхто, ніщо*) займенником (*Іздаду щось зашелестіло...* (Г. Тютюнник), *Навкруги ніщо не шерхне, не шеберхне* (Г. Тютюнник), то структурна схема речення дещо змінюється: локалізатор – ім'я – показник буття.

Таким чином, в екзистенційних реченнях з предикатами звукової семантики, що функціонують у художньому стилі, накреслюється особливість характеристики самого предмета буття та його імені. Позбав-

лений конкретної референції, предмет буття не співвідноситься з певним денотатом і набуває імені класу предметів, при цьому приглушується функція індивідуалізації, проте увиразнюється функція характерис-

тики. Науковий інтерес подальших студій становитиме дослідження імені предмета буття у функції суб'єкта речення характеристизації.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семант. проблемы / АН СССР. Ин-т языкознания. - М.: Наука, 1976. - 383 с.
Arutyunova N.D. Predlozhenie i ego smysl: Logiko-semant. problemy [The sentence and its meaning: Logical-semantic problems] /AN SSSR. In-t yazykoznaniya. - M.: «Nauka», 1976. - 383 s.
2. Арутюнова Н.Д. Референция имени и структура предложения // Вопросы языкознания, 1976. № 2. - 24-35 с..
Arutyunova N.D. Referentsiya imeni i struktura predlozheniya [The reference of the name and the structure of the sentence] // Voprosyi yazykoznaniya, 1976, № 2, s. 24-35.
3. Арутюнова Н.Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. - М.: Русский язык, 1983. - 198 с.
Arutyunova N.D., Shiryayev E.N. Russkoe predlozhenie. Byitiyniy tip /N.D. Arutyunova, E.N. Shiryayev [The sentence in Russian. Existentials: the structure and the meaning]. - M.: Russkiy yazik, 1983. - 198 s.
4. Дмитрук В.І. Особливості структури буттєвих речень в українській мові // Наукові записки Кіровоградськ. держ. пед. ун-ту. - Сер. Філологічні науки. - Кіровоград, 2000. - Вип. 30. - 181-187 с.
Dmitruk V.I. Osoblivosti strukturi buttevih rechen v ukrayinskiy movi [Peculiarities of the structure of existentials in Ukrainian]
5. Кондратенко Г.И. Лексико-семантическая группа глаголов со значением бытийности (на материале глаголов нахождения). Автореф. дис. канд. фил. наук // МГПИ: М., 1985.
Kondratenko G.I. Leksiko-semanticheskaya gruppa glagolov so znacheniem byitiynosti (na materiale glagolov nahozhdeniya) [Lexico-semantic group of verbs with the meaning of existence (based on the material of the verbs denoting physical position in space)]. Avtoref. dis. kand. fil. nauk // MGPI: M. - 1985
6. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. - Київ, 2001. - 19 с.
Lonska L.I. Strukturno-semantichni osoblivosti buttevih rechen v ukrayinskiy movi [Structural and semantic peculiarities of the existentials in the Ukrainian language]: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. fil. nauk: spets. 10.02.01 "Ukrayinska mova" / L.I. Lonska. - Kyiv, 2001. - 19 s.
7. Сушинська І.М. Функціональні різновиди буттєвих номінативних речень // Лінгв. студії: зб. наук. пр. - Донецьк, 1999. - Вип.5.- 173-178 с.
Sushinska I.M. Funktsionalni riznovidi buttevih nominativnih rechen [Functional varieties of nominative existentials] // Lingv. studiyi: zb. nauk. pr. - Donetsk, 1999. - Vip.5.- 173-178 s.

Sytnikova V.K. The analysis of the name of the subject of existence based on the sentences with the verbs denoting sound production

Abstract. The article is devoted to the research of the structure of an existential with the verbs denoting production of sounds and to the analysis of the subject of this type of sentence in particular. Existentials are the most capacious logical-grammatical type of sentences that comprises wide varieties and huge semantic potential. Its typical structural scheme consists of the sphere of existence, the index of existence and the subject of existence. The position of the index of existence can be filled up with an existential as well as non-existential verb. The function of the verb denoting sound production is to affirm the fact of the existence of a thing through the sounds produced. The sphere of existence ranging from a man's inner world to the Universe defines the meaning of a sentence. The sphere of existence in the analyzed sentences is restricted by a fragment of the world mapping. The subject of existence is non-referential and doesn't represent any definite thing. It can be either material or abstract. This fact states the semantic conditions of the use of a predicate. In this article an attempt has been made to classify the names of the subjects of the existentials with the verbs denoting sound production, to define their semantic groups and to outline the groups of objects the existence of which can't or needn't be stated due to their semantic meaning.

Keywords: *existential, semantic structure, sphere of existence, index of existence, subject of existence, meaning of existence.*

Сытнікова В.К. Анализ имени бытующего предмета на примере предложений с глаголами звучания

Аннотация. Статья посвящена исследованию структуры бытийного предложения на примере предложений с глаголами звучания, а именно, детальному анализу бытующего предмета как одного из компонентов структуры. Экзистенциальные предложения являются одним из самых объемных логико-грамматических типов предложений, характеризующихся большой вариативностью и существенным семантическим потенциалом. Установлено, что типичной для них является схема: локализатор – показатель бытия – бытующий предмет, позиция же предиката может быть заполнена глаголами как бытийной, так и небытийной семантики. Функция глаголов звучания в позиции предиката бытийного предложения состоит в утверждении существования предмета через производимые им звуки. Семантика локализатора бытийного предложения определяет смысл последнего и представлена довольно широко – от внутреннего микромира человека до Вселенной. В предложениях с глаголами звучания областью бытования является "фрагмент мира", так как любые предметы, события и явления, обладающие звучанием, локализируются в некотором фрагменте мира. Имя бытующего предмета в предложениях анализируемого типа нереферентно, не соотносится с конкретным денотатом, а является представителем класса предметов. Использование распространителей при нем помогает сузить называемое им понятие или имплицитно характеризующее значение. Семантические условия употребления предиката определяются конкретно-предметной или абстрактной лексикой, выражающей имя бытующего предмета. Предпринята попытка классифицировать имена предметов бытия и выделить семантические группы, коррелирующие с названиями предметов, утверждение существования которых невозможно вследствие особенностей значения либо из-за отнесенности их к уникальным объектам.

Ключевые слова: *бытийное предложение, семантическая структура, локализатор, показатель бытия, бытующий предмет, семантика бытия.*